

“ȘTIINȚA” LITERATURII

Prof. Frîntu Maria
Școala Gimnazială „Alexandru Ștefulescu” Tg-Jiu

La nivelul simplei receptări, literatura este una dintre cele șapte arte, însă la nivelul unui studiu aprofundat ea este o știință care are ca obiect de studiu nu doar textele literare ca atare, ci în special raporturile care se stabilesc între lector, text și întreg spectrul epistemologic.

Astfel, există o “anatomie” a literaturii, adică o hermeneutică orientată pe mai multe discipline: retorica, poetica, sociologia literaturii, istoria literaturii, literatura comparată, stilistica și semiotica.

O disciplină care împrumută o parte din metodologia teoriei lecturii este retorica, ea reprezentând prima reflexie sistematică asupra limbajului. A apărut în democrația ateniană, într-un moment în care accentul se muta de pe natură pe problemele umane (Platon, Aristotel, Cicero). Pe de o parte, retorica este o expresie a conviețuirii în cetate și, pe de altă parte, este expresia dialogului făcut pe grilă dialectică și care ilustrează de fapt viața cetății.

Retorica, la modul reductiv, reprezintă arta vorbirii care produce convingeri – în epoca elină; în perioada latină ea a fost definită drept arta de a vorbi bine și convingător. De obicei discursul retoric are câteva componente specifice: *inventio* – găsirea temei; *dispozitio* – ordonarea elementelor constitutive temei; *elocutio* – organizarea expresivă a cuvintelor, elocința; *pronuntiatio* – enunțarea propriu-zisă a întregului discurs în așa fel încât el să fie convingător; *memoria* – găsirea exemplor.

Au existat de-a lungul vremii, din punctul de vedere al retoricii, trei tipuri de discurs și anume:

1. Discurs deliberativ (politic);
2. Discurs juridic;
3. Discurs panegiric (elogiativ), împărțit în două:
-discurs funebru;
-discurs laudativ, care avea ca obiect o persoană în viață.

Retorica a circumscris ulterior așa-numitele figuri de stil; există un depozit întreg de asemenea licențe retorice care au intrat în discursul literar, astfel încât în epoca modernă retorica s-a redus la arta stilului, mai exact, una din treptele retoricii, *elocutio*, s-a păstrat și transformat în ceea ce numim stilistica. Retorica a cunoscut de fapt trei mutații: o mutație ideologică, reductivă, în sensul că totul s-a comprimat la *elocutio*, la stil; o mutație semiologică, de la discursul despre literatură la învățarea literaturii; o mutație internă, în sensul că retorica a fost absorbită treptat de discursul filozofic al secolului douăzeci, apărând astfel o nouă disciplină, *neoretorica*, care a beneficiat odată de dezvoltarea teoriei comunicării, în Statele Unite, iar, în plan european, a beneficiat de achizițiile lingvisticii. În general neoretorica se reduce la o teorie despre necesitatea argumentației din mai multe unghiuri convergente a unui eveniment social, politic, cultural, științific.

În orice caz, între retorică și poetică există o distincție clară: Dacă retorica înseamnă cunoașterea procedurilor de limbaj caracteristice literaturii, poetica înseamnă cunoașterea principiilor, a legilor care specifică, particularizează literatura. Exercițiul retoric dispune de o știință a construirii discursului în piramidă, în crescendo, iar atunci când retorica este pe deplin conștientizată, aceasta se face după niște parametri foarte exacti; astăzi, singurul domeniu în care retorica are încă o prezență efectivă este cel juridic. Poetica este pe de o parte un ansamblu de principii ale versificației, caracteristice unui poet, unui curent literar sau unei epoci, dar semnificația sa se extinde și asupra lingvisticii care se ocupă cu raporturile dintre funcția poetică și celelalte funcții ale limbajului sau e înțeleasă drept o categorie estetică desemnând genul poetic.

O altă disciplină importantă este sociologia literaturii, care apare ca și disciplină la începutul secolului nouăsprezece, odată cu apariția unei lucrări considerate piatra de hotar în cultura europeană și de asemenea socotite drept *actul de naștere* al sociologiei și anume cartea intitulată *Despre literatura considerată în raporturile sale cu instituțiile sociale* a Doamnei de Stael, lucrare apărută în 1800. Ca urmare a acestei discipline, a apărut și critica de tip sociologic, acea critică a dublei relații: pe de o parte a relației dintre mediul emitent și operă, iar, pe de altă parte, a relației dintre operă și mediul receptor. Sociologia literară demonstrează și argumentează mecanismul extrem de complex al relației dintre subiect și obiect; studiază în esență funcțiile literaturii în societate, respectiv producerea și răspândirea literaturii, statutul social al celor care scriu și care citesc. În al doilea rând,

studiază efectele fenomenului literar asupra societății; iar în al treilea rând studiază locul și funcția societății în literatură, respectiv temele sociale, tipurile, tendințele sociale etc. Sociologia literară consideră fenomenele literare ca elemente ale unui proces care generează un anumit sistem de relații, la patru niveluri distincte: al creației, al producției, al difuzării și al receptării literaturii. Unghiul sociologic are ca finalitate în analiza operei literare proiectarea acesteia pe un plan mai vast, în sensul relaționării, al racordării operei literare cu celelalte forme de creație spirituală, pentru că aceste forme rețin în memoria imaginii artistice funcțiunile și caracteristicile particulare ale unui anumit moment. A înțelege principiul de *artă cu tendință* înseamnă a vedea desfășurarea și logica fenomenului artistic din acest unghi sociologic.

O altă disciplină importantă este *istoria literaturii*, care este în același timp și retrospectivă, dar și prospectivă, în sensul că ea înseamnă, pe de o parte, analiza etapelor pe care le-a parcurs literatura până la un anumit moment, iar, pe de altă parte, sugerează dezvoltările ulterioare ale literaturii. Istoria literaturii a cunoscut patru etape mari în Europa:

1. Etapa *organicistă*, în virtutea căreia literatura era văzută în analogie cu un organism biologic (parcurend trei faze: de tinerețe, de maturitate și de declin); primul care a făcut relația dintre literatură și bios a fost Aristotel, ideea fiind preluată și de romantici.

2. Etapa *pozitivistă*, a fost cristalizată mai ales la jumătatea secolului al XIX-lea, odată cu apariția în filozofie a curentului pozitivist; acest curent pornea de la ideea că nu poate să existe știință adevărată decât dacă în prealabil există o tehnică bine pusă la punct a observației fenomenului; din momentul în care, în urma observației, avem o acumulare suficientă de date, știința se constituie prin decantarea acestora, prin filtrarea și prin interpretarea lor. Istoria literaturii de tip pozitivist este una de tip acumulativ, adăugând faptele literare: biografia autorului, societatea emitentă și receptarea contemporană a operei. Acest tip de istorie literară are și el meritul său, întrucât se sprijină pe memorie, reținând quasitotalitatea elementelor care intră în alcătuirea literaturii naționale; așadar, pozitivismul în literatură a însemnat mai mult o depozitare de elemente și nu o creștere din punct de vedere valoric.

3. Etapa *biografismului* este aceea în care, pe istoricul literar nu-l interesează atât opera ca atare, cât îl interesează profilul scriitorului. În acest caz se pune accentul pe refacerea, prin intermediul operei literare, a figurii perisabile a autorului acesteia.

4. Etapa *immanentistă* a istoriei literare consideră opera ca fiind un univers autonom în raport cu autorul ei, un univers girat de niște legi proprii; această etapă, apărută în a doua jumătate a secolului XX, este de fapt o replică la celelalte trei etape anterioare.

Există patru criterii majore care stau la baza istoriei literare și anume:

1. *criteriul teleologic* – a apărut și s-a cristalizat în epoca romantică, odată cu apariția ideologiei privind așa-numitul *spirit al popoarelor*; criteriul teleologic este supradeterminat, având un caracter transcendental. Acest criteriu tratează o anumită *forma mentis*, o anumită mentalitate, sensibilitate și, implicit, particularizarea acestei sensibilități în realizarea artistică (orală sau scrisă). Acest criteriu a dat de fapt naștere sintagmei *istorie literară națională*.

2. *Criteriul determinist* - de sorginte marxistă, în sensul unui adevăr considerat axiomatic și anume acela că transformările din viața socială se reflectă, mai mult sau mai puțin direct, în creația spirituală. Acest criteriu, care considera literatura doar în ansamblul general de dezvoltare istorico-socială, a fost considerat reduționist și limitat deoarece el nu ținea seama de raportul real, multiplu, mediat, dintre *bază* și *suprastructură*. Criteriul determinist e valabil numai întrucât ține cont de raportul elastic dintre *suprastructură* și *bază* și nu de raportul mecanic de la *bază* la *suprastructură*.

3. *Criteriul estetic*, immanent, formalist – impune investigarea operei ca și realitate specifică, ficțională a literaturii, care ascultă de legile inerente care particularizează opera respectivă. În temeiul acestui criteriu, orice literatură are câteva legi specifice care o structurează și care impun până la urmă un anumit mod de receptare.

4. *Criteriul mitologic*, al cadrelor de cultură, înseamnă a valida, a radiografia, a legitima și a valoriza literatura din perspectiva unghiului conjugat al marilor grile mitologice specifice unui anumit continent. În arealul în care ne aflăm noi există o întrepătrundere între viziunea antropocentrică (greacă la origini și fructificată în plan european) și viziunea cosmocentrică (asiatică).

O altă disciplină este *literatura comparată*, care oferă teoriei lecturii un material imens; literatura comparată are un caracter tripartit; prin ea înțelegem studiul raporturilor dintre diferite literaturi și anume:

1. Pe cele de tipul relațiilor directe, al influențelor, al izvoarelor.
2. Pe cele cuprinse sub categoria paralelismelor.
3. Pe cele cuprinse sub categoria analogiilor (care se dezvoltă independent, fără relații vizibile între ele, dar care ilustrează niște curente comune. Comparativismul este o metodă fundamentală în știința literaturii, comparația fiind parte integrantă din discursul de legitimare, nu numai al literaturii, ci și al artei. Literatura comparată depășește de fapt literatura și opera literară, ea privind adesea cultura în general, tradițiile popoarelor etc; metoda comparativă a servit chiar și la crearea altor discipline cum ar fi: morfologia culturii, istoria modernă a artelor și critica culturală; de fapt literatura comparată ca atare a început să se transforme din ce în ce mai mult într-o istorie a mentalităților.

O altă disciplină este stilistica, tangentă la teoria lecturii; ea fructifică și lărgeste acea treaptă a retoricii, elocutio., instituindu-se ca disciplină numai la începutul secolului XX. Stilistica a cunoscut două ipostaze: la început ea avea ca obiect studierea stilurilor funcționale care se integrau practic în lingvistică; în cea de a doua ipostază obiectul stilisticii îl constituie studiul individual al expresiei scriitorului, făcându-se relația dintre proprietățile expresive ale unui text și psihologia colectivă sau individuală, pentru că avem de a face cu două tipuri de stil: unul individual și unul colectiv

O altă disciplină este semiotica, care la început a reprezentat o filozofie a limbajului. Ea interesează teoria lecturii din două perspective:

- din cea a lui Saussure, care împarte semnul lingvistic în semnificat și semnificant și de aici dezvoltându-se o știință care studiază viața semnelor în cadrul vieții sociale;
- Din cea a filozofiei culturii, după care limbajul lingvistic este un sistem alături de alte sisteme, alături de mi, de religie, de știință și de artă.

Limba nu are doar un caracter instrumental, ea denumind realitatea; nu o denumește însă oricum, ci o articulează, având o funcție simbolică.